

KORKUYA VE YABANCILARA DAİR Zenofobinin Tarihçesi

George Makari Yazar, psikiyatr ve tarihçi. DeWitt Wallace Psikiyatri Tarihi Enstitüsü'nün müdürü, Cornell Üniversitesi Weill Tıp Fakültesi'nde psikiyatri profesörü ve Rockefeller Üniversitesi ile Columbia Üniversitesi Psikanaliz Merkezi'nde misafir profesördür. *Revolution in Mind: The Creation of Psychoanalysis* (2008) ve *Soul Machine: The Invention of the Modern Mind* (2015) adlı eserleri büyük beğeni toplamıştır. New York'ta yaşamaktadır.

Özlem Yüksel 1971'de Ankara'da doğdu. Ankara Üniversitesi, D.T.C.F İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Çeşitli eğitim kurumlarında on yıl kadar yöneticilik ve İngilizce öğretmenliği yaptı. 2005'ten beri kitap çevirmenliği yapmaktadır.

George Makari

Korkuya ve Yabancılara Dair
Zenofobinin Tarihçesi

Çeviren
Özlem Yüksel

YAPI KREDİ YAYINLARI

Arabella'ya

İçindekiler

Önsöz: *Beyrut'un Dışında* • 9

BİRİNCİ KISIM YABANCI DÜŞMANLIĞININ KÖKENLERİ • 23

1. Xénos'un Peşinde • 25
2. Avant la lettre ya da Kara Efsane • 38
3. İlk Zenofoblar • 60
4. Boksör Ayaklanması • 70
5. Sömürgelerde Panik • 83
6. Çözülmenin Başlaması • 93
7. Göçmen Bumerangı • 109
8. Soykırım Giden Yol • 121

İKİNCİ KISIM ZENOFOBİK ZİHNİN İÇİNDE • 149

9. Küçük Albert ve Korkunun Bedeli • 151
10. Stereotipin Bulunması • 173
11. Yansıtma ve Sevginin Negatifi • 197
12. Öteki Muamması • 216
13. Kendine Yabancılaşma • 234

ÜÇÜNCÜ KISIM YABANCININ DÖNÜŞÜ • 249

14. Onlardan Nefret Etmemizin Nedenleri • 251
15. Yeni Zenofobi • 266

Bitirirken: Pireneler'de • 287

Teşekkür • 291

Notlar • 295

Dizin • 357

Önsöz: Beyrut'un Dışında

Gülünç gelebilir, ama çok uzun bir süre bu öykünün benim öykümle ne kadar iç içe geçtiğinin farkına varmadım. Kendimi asimile saymam, çünkü sanırım öyleyim. Hiç “ben göçmen çocuğuyum” demedim. Bu sözleri yazmak bile kulağımı tırmalıyor. Muhtaçlık kokuyor, yanlış geliyor, zira kendimi artık hemen hiç öyle görmüyorum. Yabancıların çocuğu? Böyle bir itiraftan sonra, işlek reflekslerim beni memleketime bağlılıklarımı ve memleketimin erdemlerini sayıp dökmeye zorluyor. Pek çok göçmen gibi annem babam da bu konuda çoğu zaman alçalarak, bayrak sallayarak uzman olmuşlardı. Hal böyle olunca Amerikan vatandaşı olmalarından çok sonra bile, dile getirilmeyen bir inançtan hiç dönmediler: Bütün o yaldızlı diplomalar ve atıflar bozuluveren bir büyü gibi püf diye alaylara ve sataşmalara dönüşebilir, tuhaf aksan yüzünden Harvard yanında bırakılabilirdi.

2016 yılının mayıs ayının sonlarında Londra'ya yolculuk yaparken bunlar hiç aklımda yoktu. Londra'ya yeni kitabımın tanıtımı için gidiyordum. Ülkenin Avrupa Birliği'nden ayrılmak için referanduma gitmek üzere olduğundan habersizdim. Hiçbir fikrim yoktu. Nigel Farage kimdi? Adını duymamıştım. British Museum'un yakınında kazak satan bir mağazadaki satış görevlisi hararetle İngiltere'yi, yaklaşmakta olan Türk istilasından korumaktan söz ediyordu. Tuhaf, diye düşündüm. Fakat aklıma daha çok kurcalayan başka bir şey vardı, temsilcimle randevum vardı ve mutlaka bana bir sonraki projemi soracaktı. Son maratonun ardından tamamen tükenmiş halde olduğum için, aklımda bir plan, bir fikir, hiçbir şey yoktu. Sarah sordu. Neşeli asistanı not almaya davrandı. “Öteki anlayışı” sorununa, bir başkası hakkındaki yanılığın dolu zanlarımıza dair bir şeyler geveledim. Sayborglardan söz ettim. Utanç vericiydi. New York'a döndüm ve kısa bir süre sonra Birleşik Krallık, Avrupa Birliği'nden ayrılmayı oyladı. Birkaç

ay sonra ABD, Donald Trump'ı başkan seçti. Birden pek çoklarının aklına bir sözcük geldi. Korkunç, biraz sarsıcı bir sözcüktü ve aynı anda öyle çok sayıda kişi anlamını aradı ki bir internet sözlüğü onu yılın sözcüğü seçti: *Zenofobi*. Sözcük belli belirsiz “öteki zihniyeti”ni ve psikiyatriyi çağırıyordu. Ve psikiyatrist olarak ben de araştırmaya karar verdim.

Hikâyenin başlangıcının insanlık kadar eskiye varacağını varsaydım. İlk atalarımızın Afrika'nın doğu düzlüklerinde ortaya çıkışlarından beri insanlar hareket halinde. Göçmen bir tür olan Homo Sapiens bir yere yerleşirdi, sonra korku, düşmanlar, kuraklık, kıtlık, salgın ya da ufkun ötesinde çılgın bir umut sebebiyle göçerdi. Bir yandan mesken için, anılar ve anlamla sarılıp sarmalanmış değişmez ve öngörülebilir bir istirahatgah için yanıp tutuşurken, hep gitmeye zorlandık. Âdem ile Havva'nın kovulmasından Troya'nın yenik savaşçılarına, mesalarından uzak düşmüş son Hopi kabilelerine, söylencelerimiz bir sonraki konağını bilmeden kutlu bir yerden yola çıkanları anlatır. Nisyanın tozlu katmanları yok olduğunda soyunda böyle bir yolculuk olmayan kim vardır ki? İster geçen hafta küçük bir kayıpta ya da yüzyıllar önce bir kraliyet ordusunda olsun, ister zincire vurulmuş ya da ipeklere bürünmüş halde, bir noktada hepimiz şaşkın yabancılar olarak, akın akın gidilen yabancı bir diyara gelip yerleşmedik mi?

Bu gezginler bir kıyıya yanaştıkları, o tepeleri aştıkları zaman, eninde sonunda kendilerinden önce gelenlere rastladılar. Yabancı yabancıyla yüz yüze geldi. Önceden yerleşmiş olanlar çoğunlukla üstünlük sağladılar. Ama gene de bu yabancıların kötü niyetle gelip gelmediklerini merak ettiler. Bizim olanları elimizden zorla alacaklar mı? Kendi toprağımızda yabancı mı olacağız? Duvarlar, surlar böylesi korkular için kuruldu; daha görünmez türden olanları da.

Böyle gergin karşılaşmalar türümüz kadar eski olmalı. Bundan dolayı, meslektaşların zenofobinin tarihçesi üzerine çalıştığımı öğrenince şaşkına döndüler. Tüm zamanlara özgü olan korkuların tarihini nasıl yazabilirdim? Kişot'luktu bu, Borges'likti, kahkahanın evrensel kaydını çıkarmak gibiydi. Yazılı en eski kayıtlarımız pek çok uygarlıkta yabancıların genellikle korku ve güvensizlik nesneleri olarak görüldüklerini gösteriyor. İlkel insan için bütün yabancıların fiilen düşman olduklarını öne sürecek kadar ileri

gidenler oldu. Bazı dillerde yabancı sözcüğü ile düşman sözcüğü aynı. Öyleyse zenofobinin insan kalbinin derinlerinde beslenen ezeli sorun olduğu sonucuna varılabilir. Bu bakımdan, bu davranışın tarihçesi için dökülen bütün kanları, toprakta yatan bütün kırık kafataslarını toplamak gerekecekti, başı sonu olmayan hudutsuz bir iş.

Korkuya ve Yabancılara Dair bu değil. Günümüzde zenofobik diye adlandırabileceğimiz yollarla bütün o mağdur edilmişleri, esir düşmüşleri, katledilmişleri kayda geçirmek değil amacı. Daha çok, bu sözcüğün içinde saklı başka bir tarihi anlatmak. Böyle tepkileri “fobik” –yani mantıksız ve yersiz– addeden ilk kimdi diye merak etmeye başladım. Birilerinin yabancılara kötü muamele etmenin mantıksız olduğunu beyan etmesiyle birlikte nasıl ve nerede vicdani bir uyanış gerçekleşti? O sesler böyle davranışların yavaş yavaş kınanmaya layık görüldüğü bir ahlakı nasıl oluşturdu? Ve böylesi tehlikeli tutumları açıklayan türlü kavramlar nasıl ortaya çıktı?

2016'da arama motoruna “z-e-n...” yazdığımda ekranda bu soruların yanıtlarını bulmamı sağlayacak hiçbir sonuç çıkmıyordu. Yabancı korkusu ve nefreti diye bir tanım vardı ama antisemitizm, ırkçılık ya da homofobinin aksine, zenofobinin hiçbir geçmişi yok gibiydi. Bir bakın. Kaynağı Antik Yunan olan, üstünkörü, muğlak örneklerden başka pek bir şey bulamayacaksınız. Bu siliklik kimilerinin, kavramın başlı başına içi boş, havada kalmış bir suçlamadan başka bir şey olmadığı sonucuna varmalarına sebep olmuştur. Siyaset üretenler için sözcük belirli ayrımcılıkların soyut eş anlamlısı gibiydi, hepsi de ister ırksal olsun ister dine, etnisiteye, cinsiyete, cinselliğe ya da sınıfa, nefretlerinin hedefiyle daha iyi tanımlanıyordu. Ayrımcılıkların her biri derin bir geçmişe sahip olduğu için, özür listesine zenofobi gibi soyut bir terimin daha eklenmesinin bir faydası olmazdı.

Bu reddedişin bir yanılgı olduğuna inanmaya başladım. Öncelikle zenofobi kategori bakımından farklıdır. Antisemitizmden İslamofobi'den ya da homofobiden bahsedildiğinde zararlı grubun adı söylenirken, ayrımcılığı yapanların kimliği kendi içlerinde ve kendilerinden saklı, bilinmez kalır. “Zenofobi” bu dengesizliği düzeltir ve dikkatimizi sorunun kaynağına yönlendirir ve böylelikle de eleştirel bir sorgulama hattı açar. Zira Josiah Royce'tan James

Baldwin'e, bir yüzyılın düşünürlerinin de belirttiği gibi, dilimiz istemeden de olsa sıklıkla sorunun kaynağının, "sorun grubu"nu tanımlayan niteliklerinde yattığını ima etmekte. 1908'de Royce, ya Amerika'nın toplumsal mücadelesi "kara tehlike" ya da "sarı tehlike" ile değil de, "beyaz tehlike"nin varlığıyla tanımlansaydı, diye sordu. *Onların* nesi vardı?

Korkuya ve Yabancılara Dair bu soruyu tespit etmek, tanımlamak, araştırmak ve yanıtlamak için sarf edilen bir dizi çabayı anlatmaktadır. Öykümüz terimin icadı ve sarsıcı yükselişiyle başlıyor, ardından radikal bir yön değiştirme ve sözcüğün, 1945 sonrasında etik ve siyasi yan anlamlarını veren yayılımıyla devam ediyor. Göreceğimiz üzere, zenofobi Batı dünyasının milliyetçilik, küreselleşme, ırk ve göçmenlik üzerine yürüttüğü şekillendirici tartışmalarına tabi olarak Fransızcada ve İngilizcede ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan kitabımızın da kaynağı bu mahallerdir ve küresel bir tarihçe olduğunu ileri sürmez. Böyle ayrımcılık türlerinin, bunlara verilen etik ve siyasi tepkiler bir yana, yalnızca Avrupa'da ve Amerika'da yer aldığını ileri sürmek niyetinde değilim. Ancak o tarihçeleri incelemeyi başkalarına bırakmak zorundayım.

Bir sonraki bölümde giderek hararetlenen çabalarımı bu tehdidin sebeplerini bulmaya ve etkisizleştirmeye sarf ediyorum. Bir dizi tanımlayıcı felakete –özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndaki milliyetçi kıyımlara, Kongo'daki Belçika soykırımına ve bilhassa Nazi katliamına– karşılık olarak, günümüzde genel anlamda yersiz korku ve nefret olarak görülen şeye dair belirli bir kaynak bulmak için ortak çabalar ortaya çıktı. Düşünürler azınlıklara, yabancılara ve yeni gelenlere yönelik bu fobileri kavramak için yeni terimler ve kavramlar, "stereotip", "yansıma", "Öteki" gibi araçlar geliştirdiler. Ben de bu çalışmalara dayanarak derlediğim deneysel, kapsayıcı bir zenofobi modeli öneriyorum.

Korkuya ve Yabancılara Dair, birden karşımıza çıkmış görünen "yeni zenofobi" görüşüyle son buluyor. Küresel, teknolojik ve ekonomik entegrasyon, 2008 ekonomik krizi, Orta Doğu'dan ve Afrika'dan Avrupa'ya göç ve Orta Amerika'dan ABD'ye göç, bütün bunlar Batı'nın küreselleşme taraftarlarını savunmaya geçirdi. Kanlı söylemler, birkaçını saymak gerekirse, Türkleri, Arapları, Yahudileri, Afrikalıları, Siyahları, Meksikalıları ve Müslümanları hedef

almakta. Trump ve onun beyaz milliyetçi müttetikleriyle, Brexit'le ve Macaristan, Polonya, Almanya, İsviçre, Fransa, İtalya ve İsveç gibi ülkelerde cesaretlenen aşırı sağın yükselişiyle artık zenofobinin, o kabile lanetinin, geri döndüğü gerçeğini göz ardı edemeyiz.

• • •

Psikiyatır ve tarihçi olarak, çoğunlukla ekran arkasında çalışırım. Fakat bu durumda bu şekilde çalışmak imkânsız hatta aldatıcı görünüyordu. Göçmenlerin, mezhep çatışmalarının, sınırların ve yıkılan imparatorlukların tarihini, bu meselelerin beni nasıl şekillendirdiğini açıklan açığa ele almadan nasıl yazabilirdim? Örneğin adaşımı ele alalım.

1877'de Lübnan'ın bir balıkçı köyünde dünyaya gelen büyükbabam George Jacob Makari, eniştesi, halası ve kuzeniyle birlikte bir transatlantiğe bindirilmişti. Bu konuda hiç söz hakkı yoktu, daha sekiz yaşındaydı. Giderek tahammülsüzleşen ve sallantıda olan Osmanlı'nın hâkimiyeti altında Yunanlı bir Ortodoks Hıristiyan olarak yaşamaktan başka bir geleceği olmadığı için anne babası fedakârlık yapıp ondan ayrılmışlardı. Bitimsiz bir denizde günlerce akıllara durgunluk veren bir yolculuğun sonunda Ellis Adası'na ulaştı ve anlamadığı bir dilde sorulan sorularla karşılaştı. Yetkililer adını George Jacob olarak değiştirerek Yeni Dünya için yeni bir kimlik verdiler. Küçük topluluk Texas'ın Austin şehrindeki akrabalarının yanına gitti. Küçük George bir süre seyyar satıcılık yaptı; bıçkınlarca kovalandı, horlandı, eziyet gördü. Çok sonraları, bu zalimleri zekâsıyla alt edişini konu alan kahramanlık masallarını oğluna anlatacaktı. Birkaç yıl sonra küçük kardeşi Mike Jacob "McCarie" –Ellis Adası'daki memurlar böyle diyordu– geldi. 1909'da Türk ve İran halıları sattıkları Jacob Kardeşler dükkânını açmışlardı. Dükkâna kocaman bir tabela asmışlardı ve üst katında oturuyorlardı. Beş yıl sonra George daha fazla mal temin etmek için doğduğu memleketine ilk yolculuğu için bilet aldı.

Büyükbabamın zamanlaması çok kötüydü. Vahşi Batı öyküleri meraklısı otuz yedi yaşındaki bu adam hayal meyal hatırladığı memleketine tam ayak basmıştı ki dünya savaşı çıktı. Türkler Hıristiyan azınlıkları kırıp geçirmeye başladılar, deniz yolculuğu gü-

M. Jacobs'in Türk ve İran halıları, 1920 civarı, Austin, Texas

vensizleştii ve Kutsal Kitap'taki sahnelere yakışan beklenmedik bir gelişmeyle çekirge istilası yaşandı. Müttefik ablukaları ortaya çıktı, Hıristiyanlar dahili düşman olarak kabul edildi ve eldeki yetersiz gıda maddelerine de Osmanlı askerleri için el kondu. Ardından toplu açlık baş gösterdi. Lübnan Dağı etrafında inleyen, iskeleti çıkmış figürler eski kemik, portakal kabuğu bulmak için çöplükleri karıştırıyorlardı. Çocuklar yabani otları yiyorlardı. 200.000 kadar insan, nüfusun üçte biri, barbar efendilerinin altında can verdiler, o zamanlar adı olmayan bir suçun kurbanı oldular. Bu kasırgada mahsur kalan büyükbabam ailesine yardım etmek için devreye girdi, soyadını geri aldı ve bir daha da bırakmadı.

Aynı kıyı köyünde doğmuş olan annemle babamın akılları, Osmanlı İmparatorluğu kötü bir anı olarak geçmişte kaldıktan sonra başlarına geldi. Bölgeyi Fransa, İngiltere, İtalya ve devrim öncesi Rusya'sı arasında pay eden gizli Sykes-Picot Antlaşması'nın sonucunda evleri artık bir Fransız mandasındaydı. Lübnan Sünniler, Dürziler, Şiiiler, Seferad Yahudileri, Ermeni mülteciler ile içlerinde

Suriyeli ve Rum Katolikler, Keldaniler, Rum ve Suriyeli Ortodokslar, Melkaniler ve Marunilerin bulunduğu Doğulu Hıristiyanlardan oluşan çok dinli bir konfederasyondur artık. Bu koloni Fransa'nın elinden kurtulup 22 Kasım 1943'te bağımsızlığını ilan ettiğinde kâfirlerle dolup taşan bir ulustu.

Batılı emperyal güçler idareyi bıraktılsa da gitmediler. Akılları ve kalpleri kazanmak için giriştikleri rekabet, ailemi tam orta yerinden ikiye böldü. Annem Vedad Tamer, Les Seurs de Nazareth manastırına katıldı, Fransız rahibelerce Odette ismiyle yeniden vaftiz edildi. Okul gününe, yürekte okuduğu "La Marseillaise" –Fransa ulusal marşı– ile başlıyordu. Günlüğü, duaları ve en sonunda rüyaları ana babasının anlamadıkları bir lisandaydı artık. Yolun yüz metre kadar ilerisindeyse babam bambaşka bir evrene götürülmüştü. İngiliz ve Amerikan okullarına kaydolduktan sonra adı Jacob'dan Jack'e dönüştürüldü. Beyrut Amerikan Üniversitesi kampüsünden içeri adımını attığında babasının Texas'lı haydutlara dair anlattığı masalların etkisindeydi, ayrıca Brooklyn Köprüsü'ne, ömründe görmediği o şahesere dair ezberden okuduğu şiirlerle tanınıyordu. Babasını 1938'de bir otomobil kazasında kaybetmesi, delikanlının çok dinlediği öbür memleketin hayalini kurmasına yol açtı. 1945'te genç bir hekim olarak Londra'da tropikal hastalıkları araştırmak üzere bir burs kazandı, ardından Kazandığı Harvard bursu, Amerikan tıp dünyasındaki kariyerinin başlangıcı oldu. 1955 yılında annemle babam evlendiler ve resmen ABD'ye taşındılar. Azınlıklardan oluşan vatanlarına gene azınlıklardan oluşan, ideolojisi bir rüya olan –kullanıcıların aklında bulunsun– sözde hoşgörülü ve çoğulcu bir başka ülkeye yerleşmek üzere veda ettiler.

Eski Avrupa'nın bir oyununda kendilerine piyon rolü biçilmiş atalarım kaderin onlar için başka planları olduğunu öğrendiler. Büyük bir dalga onları sürükleyip götürmüş, değişen kimliklerin ve silinen imparatorlukların kaynaşmasının içinde döndürüp döndürüp bu kıyıya atmıştı. Sersemlemiş halde New Jersey'de yüz elli metrekarelik bir arsaya küt diye kondular. Ben ve kız kardeşlerim, şaşkına dönmüş, akli karışmış bir halde, İngiliz, Fransız, Bizans ve Lübnanlı hal ve tavırlarını, deyimlerini, argosunu, alışkanlıklarını ve âdetlerini taşıdığımızdan habersiz büyüdük. Bizler Rum Ortodoks'uyduk –yani Hıristiyan Araplardık– bu da bize kendini

geçersiz kılan pek çok çelişki yaşattı. Evde İngilizce, Fransızca ve Levanten Arapçası karışımı bir dil konuşuyorduk. Fakat engembeli bir araziye inşa edilmiş evimizin kapısından dışarı çıkınca Grace, Doris ve ben bu avantajımızdan faydalanıyorduk. Aksanımız yoktu, Amerikan isimlerimiz vardı ve o zamanlar o geniş orta sınıfına mensuptuk. Geçmişlerimizi silebilirdik.

Kaynaşmak için mükemmel bir yerdi. Sayıca azalmış yerli halk dışında herkes aynı gemiden inmişti. Gene de annemle babam uyum sağlayamadılar. Kibbe ile zahter, ancak gözlerini açtıkları o yerin, ilk dünyalarının, belki de içlerine işlediği için “ev” kelimesinin bütün emniyetini ve rahatlığını uyandırabilen o biricik dünyalarının nefsi sarmalından ne kadar uzakta olduklarını hatırlatmaya hizmet ediyordu. Her yeni gün onları başlangıçta günlerini düzenleyen seslerden, kokulardan ve görüntülerden uzaklaştırıyordu. Gözlerini ilk açtıkları o muhitleri aslında hiç terk etmemiş olduklarını anlamaya başladım. Biz ayrılmış mıydık ki? Aksine günler kimliklerini yavaş yavaş öğüten bir kayıpla geliyordu. Durmadan, yaklaşan dönüşlerinden bahsediyorlardı. Beysbol ve iş sohbetleriyle dolu davetlerde babam, “*Una garib ma hal’alum*” diye fısıldardı: “Bu insanların arasında bir yabancıyım.” Ben de bir yabancı olacağım sanırdım.

Ama öyle olmadı. İlk zamanlardan bir seçim yapmaya zorlandım. Küçük bir çocukken, annem çocuk parkında alay edip sataşarlarsa öbür yanağımı çevirmemi tembihlerdi ama birkaç tecrübeden sonra bunun çok kötü bir nasihat olduğuna karar verdim. Zorbalar annemin aksanıyla alay ettikleri zaman karşı koymayı öğrendim. Bu arada kıpır kıpır beynime *The Dating Game*¹, *The Rifleman*², Newark Ayaklanmaları, *Minik Örumcek Şarlot*³ okuyan Bayan Walsh, Mark Twain, Thomas Alva Edison, Sly and the Family Stone⁴, CBS News kanalında verilen ölü sayıları, Nixon, Muhammed Ali’nin klasik kahramanlığı, Apollo 11, mini etekler, Farah Fawcett, ördek havuzunun yanındaki yalın ayaklı hippiler, Camaro, Clyde ve Knicks girdi. Hepsinden de öte adına *rock and roll* dedikleri o

1 Dönemin popüler bir tv şovu. (y.n.)

2 Televizyon dizisi. (y.n.)

3 Klasik kabul edilen bir çocuk kitabı. (y.n.)

4 Dönemin popüler bir müzik grubu. (y.n.)